

ПОЛІТИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ВЛАДИ ТА ГРОМАДЯН В УМОВАХ ПАРТИСИПАТОРНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

У статті досліджується поняття «політична відповідальність» як суспільний феномен, аналізується специфіка розподілення політичної відповідальності між владою та громадянами за функціонування партисипаторної моделі демократії.

Ключові слова: політична відповідальність, партисипація, влада, взаємодія, громадськість.

Істинна демократія передбачає наявність у народу відчуття повноти свого залучення до політичного процесу, у вирішенні найважливіших політичних і соціальних завдань. «Демократія являє собою співучасть народу у своїй власній долі», – ця проста, майже афористична формула демократії, запропонована німецьким філософом та публіцистом Артуром Мюллером Ван ден Бруком, не тільки не втрачає змісту, а навпаки – стає дедалі точнішою та актуальнішою у тому числі і для молоді української демократії. Саме вона, на думку автора, найбільш вдало і повно розкриває її «дух», внутрішню сутність. Відображення такого підходу максимально глибоко розкривається в партисипаторній концепції демократії (Б. Барбер, К. Пейтмен, Дж. Ціммерман). Співучасть громадян у власній долі обов'язково передбачає перетворення їх на справжніх суб'єктів політичного простору, що наділені різноманітним спектром повноважень та важелів, покликаних якщо і не навпростець реалізувати свою волю у владних актах, то, принаймні, максимально скоротити дистанцію між сформульованим первинним громадським інтересом і його практичною реалізацією.

У контексті даного підходу до розуміння належного функціонування демократії дуже актуальним виявляється питання про політичну відповідальність суб'єктів владних повноважень за умов активної політичної участі громадян.

У даній статті за мету взято виявити характерні ознаки поняття «політична відповідальність» та проаналізувати її особливості в умовах функціонування партисипаторної моделі демократії.

Аналізуючи стан розробки проблематики та підходів до аналізу такого явища, як політична відповідальність, треба зазначити, що в

сучасній іноземній та вітчизняній політичній науці на даний момент відсутнє єдине, універсальне його розуміння та теоретично сформульоване визначення.

Проблема політичної відповідальності постала одразу після того, як у суспільстві виникли перші суб'єкт-об'єктні відносини, побудовані на добровільному прийнятті відповідних соціальних ролей учасниками цих відносин.

Відповідальність держави перед суспільством, з точки зору здійснення влади, укріплення країни і забезпечення благополуччя громадян привертала пильну увагу ще древніх філософів. У античній Греції, передусім, в працях Платона, обговорюється питання про те, в якій мірі людина несе відповідальність за свідомий і добровільний вибір вчинку. У Аристотеля у трактаті «Політика» питання відповідальності пов'язується з незнанням або знанням людиною закону.

Сам термін «відповідальність» вперше в науковий обіг було введено вченим Альфредом Бенном, який трактував її з позиції «потенційної караності» [1, с. 3]. Предметом обговорення серед науковців категорія відповідальності стала наприкінці XIX – на початку XX ст. Майже всі дослідники прагнули пов'язати відповідальність, яка історично виникла в межах західної цивілізації, з певними її здобутками. Так, Р. Маккіон пов'язував її зі становленням демократичного ладу в Західній Європі, Х. Йонас – з розвитком науки, Х. Ленк та К. Мітчелл – з посиленням технологізації та індустріалізації західного суспільства, а П. Друкер – з розвитком ринкових відносин. Але зрозуміло, що об'єктивну появу цього загального поняття не можна зводити до однієї окремої причини [2, с. 99–100].

У європейській політичній думці підходи до проблеми відповідальності зустрічаються в працях Т. Гоббса, Дж. Локка. «Природну і моральну обов'язковість» як у політичного діяча, так і індивідуума, ми знаходимо у Д. Юма. Відповідальність, вважає Дж. Ст. Милль, обумовлюється межами влади, контролю і примусу по відношенню до індивіда. Відповідальність як аспект взаємодії соціального і політичного у межах політичних стосунків, що є складовою громадських стосунків і обумовлюють подвійний характер політики, виконання загальних справ і насильства з боку одного класу знаходить відображення у К. Маркса [3, с. 18–21].

Сучасна політологічна думка здебільшого побіжно проходить по теоретичному формулюванню цього явища, приділяючи увагу процедурним механізмам інституціональної взаємодії між органами публічної влади.

Між тим у понятті «відповідальність влади» треба розрізнити як мінімум три види: власне політичну, юридичну, або процедурну, та суспільно-моральну. Істотною є відмінність політичної відповідальності від юридичної, адже перша більшою мірою носить відносний характер, оскільки немає абсолютних і формалізованих критеріїв оцінки стану державного управління на тому чи іншому етапі розвитку суспільства і в тих чи інших умовах. Розуміння феномена політичної відповідальності ускладнюється ще й тим, що в ньому еkleктично змішаними є якісно різні уявлення – побутові, юридичні, моральні тощо. Упорядкування концептуальних основ цього феномена видається необхідним для того, щоб імплементувати його у логіку предметного поля політичної науки.

Відповідальність у суспільстві виявляє себе розмаїттям тісно поєднаних між собою форм. Це зумовлено передусім множинністю ролей учасників суспільних процесів, що унеможливує уніфікацію їхньої відповідальності. Функціонування суспільства як певної цілісності зумовлює і системність відповідальності. Внаслідок реалізації державної влади здебільшого у правовій формі в системі відповідальності за її здійснення значне місце належить юридичній відповідальності. Та попри всю значущість цієї форми, нею не можна підміняти інші форми. Адже далеко не всі відносини в суспільстві опосередковуються правом. Більше того, практика правозастосування довела, що юридичні норми, істотно впливаючи на політичне життя суспільства, неспроможні замінити політику. Під впливом низки чинників виникають ситуації, коли люди та їхні об'єднання у своїй діяльності не керуються юридичними нормами. В умовах демократично організованого суспільства чільну роль у системі відповідальності за здійснення державної влади посідає політична відповідальність [4, с. 5].

Російський дослідник І. Д. Коротець дає таке поняття політичної відповідальності – прагнення політиків до збігу їхньої ідеології і політичної практики в розгортанні політичного процесу, дотримання представниками влади законності. Слід відзначити, що немає в сучасній політологічній думці відсутнє одностайне розуміння сутності, особливостей і забезпечення політичної відповідальності як форми соціальної відповідальності. Наприклад, є визначення політичної відповідальності як відносин між суспільством в цілому чи його політичним утворенням та членом цього суспільства, які тягнуть несприятливі наслідки для особи, щодо якої вони застосовуються. Проте таке визначення, на думку українського вченого В. І. Мельниченка охоплює і відповідальність партійну, яку слід розглядати

як відокремлену форму соціальної відповідальності. Окрім того, політична відповідальність є не стільки індивідуальною, скільки колективною; не стільки ретроспективною (такою, що передбачає настання негативних наслідків у разі вчинення певних дій, прийняття рішень або бездіяльності), скільки позитивною, спрямованою на формування свідомого ставлення до використання влади як вияв публічної довіри [4, с. 7].

В іноземній теорії та практиці дуже розповсюдженими є наукові підходи, в яких поряд з розумінням політичної відповідальності (political responsibility) як суто підвітності (accountability) існує й інше її розуміння як належності до вимоги, відповіді (liability), відповідності (answerability), розумності (reasonability), виваженості (precision) та залежності (dependability) [5, с. 12]. Акцент у визначенні політичної відповідальності робиться не стільки на можливості потенційної караності за певні «провини», скільки на постійно діючому механізмі узгодження інтересів та дій, партнерства між владними суб'єктами та громадянами.

Тобто можна зробити висновок, що з точки зору функціональної спрямованості на досягнення суспільно-обумовленого результату та ефективного здійснення демократичної влади політична відповідальність характеризується позитивною колективною взаємодією між «тими, хто управляє» та «тими, хто підкоряється». Ця взаємодія скерована на підтримку дій влади громадянами, якщо вони відповідають таким принципам, як відповідність, виваженість та залежність.

Американський політолог Ф. Шміттер акцентує увагу на різних вимірах політичної відповідальності, що залежать від рівнів, на яких ця відповідальність має виявлятися. Так, він виділяє відповідальність горизонтальну та вертикальну [6, с. 52]. Перша виявляє себе у демократичних принципах поділу та розмежування гілок влади в тій чи іншій політичній системі та має чітко закріплений зміст з нормативно-правової точки зору. До такого типу можна відносити відповідальність уряду перед парламентом. Однак треба зауважити, що практична реалізація відповідних конституційних норм значною мірою визначається політичним становищем, впливовістю окремих політичних сил у той чи інший момент. Парламентська відповідальність уряду не тотожна політичній відповідальності, остання притаманна і державам з президентськими системами управління, більше того – країнам з недемократичним політичним режимом [4, с. 7].

Інший же, вертикальний вимір політичної відповідальності меншою мірою може бути окреслений чітко визначеними та закріпленими критеріями та нормами, проте він, власне, і є показником ефективності демократичних механізмів. Цей вимір покликаний забезпечити контроль громадськості за діями владних суб'єктів не стільки щодо меж їхніх правових повноважень, скільки стосовно відповідності їхніх дій нагальним вимогам та реальним інтересам суспільства.

Серед компонентів ефективної або «вдалої» політичної відповідальності (successful accountability) Ф. Шміттер виділяє сприйнятливість або чуйність (responsiveness), як притаманний «тим, хто править», і водночас участь (participation) відповідно до громадян. І навпаки, неефективну або «невдалу» відповідальність характеризують відчуження громадян (absention), прихованість дій влади, виключення громадян з цього процесу (exclusion, collusion) [6, с. 54–55].

Дуже цікавим і прогресивним виявляється розуміння політичної відповідальності саме як прояву «сприйнятливості» та «чуттєвості» владних інститутів до суспільних вимог та прагнень. Ці визначення властиві дійсно конструктивній моделі взаємодії суспільства та влади, що відзначається неабиякою стабільністю. Г. Пауелл застосовує також поняття «живий відгук» (responsiveness) для характеристики подібного типу взаємодії. Цей компонент у взаємозв'язку з наявністю у суспільстві розгалужених та реально діючих механізмів партисипації такі науковці як Л. Даймонд, Ф. Шміттер та Г. Пауелл відносять до основних критеріїв якості демократії [7, с. 93].

Дуже близький підхід використовує білоруський науковець С. Г. Мусієнко, який визначає політичну відповідальність як вид соціально-емоційної реакції суб'єктів політичного процесу [8]. При цьому не підкреслюється, що до цих суб'єктів слід відносити лише представників влади, адже за такого характеру відносин політична відповідальність є розподіленою між усіма учасниками політичного процесу, тобто громадяни також є її носіями. Суб'єктами відповідальності можуть виступати як окремі люди – індивіди, так і їхні різноманітні спільноти – соціальні («групи, прошарки») та організаційні («держави»).

Особливо наявно ці ідеї відбиваються у теорії партисипаторної демократії, де громадяни перманентно є задіяними у виробленні суспільної політики, прийнятті важливих владних рішень. Відкидаючи погляди про нездатність мас до конструктивних політичних дій, прихильники демократії участі ведуть активний пошук каналів

ефективного залучення громадян до процесу прийняття політичних рішень. Як стимулювання політичної активності нижчих верств суспільства пропонується підняття їхнього загального освітнього рівня, долучення до основ політичної культури.

На думку Б. Барбера, лише широка партисипація громадян в політичному процесі здатна забезпечити високоефективний контроль за особами, що наділені владними повноваженнями, запобігати зловживання владою, відчуження депутатів від народу, бюрократизацію чиновництва [9, с. 255]. Звичайним є те, що вони виявляють себе носіями певного виду політичної відповідальності, яка полягає у тому, що громадяни несуть відповідальність не тільки за свої активні дії, а й за власну бездіяльність. Тобто якщо громадяни ведуть себе по відношенню до владних інститутів, до політики загалом пасивно, не виражають своєї підтримки чи невдоволення у конструктивних, спрямованих на досягнення конкретної мети діях, то це певним чином дає владі «розслабитися», сприяє розмиванню зв'язків вертикального діалогу і в остаточному підсумку призводить до безвідповідального, неефективного функціонування влади.

Слід зауважити, що ефективною взаємодією з владою громадяни можуть досягти лише використовуючи інструменти партисипації як сукупності активних, конвенційних, свідомих та ціннісно-вмотивованих індивідуальних чи групових дій членів соціальної спільності з метою справити вплив на процес формування або ухвалення політичних рішень. До цих методів не можна відносити неконвенційні, деструктивні дії громадян, або навпаки – повну бездіяльність, утримання від участі у політичному процесі з метою демонстрації своєї незгоди та протесту. Адже не можна вимагати сприйнятливості та очікувати від влади ефективності, зі свого боку жодною мірою не сприяючи цьому процесу за рахунок своєї громадянської «стимуляції» представників владних повноважень.

Підсумовуючи викладене, слід зробити певні висновки щодо вітчизняних реалій у контексті розгляду політичної відповідальності української влади. Не можна не погодитись з тим, що в Україні більшість населення, яке здебільшого є носієм пострадянської політичної культури, на даний момент не вдається до широкої партисипації, постійних конструктивних дій на різних рівнях функціонування влади, що є вельми вигідним головним акторам української політики, адже так їм легко використовувати, наприклад, електоральні настрої задля досягнення власних суто корпоративних, а не суспільнозначущих цілей. При цьому відповідальність за невдалі політичні рішення, відсутність чітко окреслених цілей державної

політики та неефективне управління вдало перекладається одним суб'єктом владних повноважень на іншого, і навпаки. Можливість для цього закладена ще й у недостатній громадянсько-політичній освіті українців, адже розуміти наявність своїх прав на участь у справах власної держави перш за все передбачає їхнє активне використання, реалізацію принаймні на рівні повсякденного політичного побуту. Електоральну ж поведінку українців вдало «коректують» за допомогою афективних, емоційних чинників, м'яко примушуючи під час вибору голосувати за сформульовані без їхньої безпосередньої участі цінності, ідеї та програми.

Протидією цьому регресивному процесу має стати активна партисипація громадян у політичних процесах, яка здатна забезпечити постійний контроль за діями влади, запобігати політичній бездієвості та безвідповідальності самих громадян, і, як наслідок, підвищенню відповідальності влади, налагодженню «живого відгуку». Аморфність, небажання підвищувати свою громадську компетентність і вдаватися до активного впливу на влади з боку широкого загалу «вигодовує» тим самим безвідповідальну та непрозору владу, зводить нанівець усі минулі демократичні досягнення та здобутки. Тільки практична діяльність дозволяє людям у повному обсязі реалізовувати свої права, свободи, інтереси, потреби, впливати на владу, запобігати її бюрократизації та корумпованості, визначати напрями розвитку країни. Ідеолог демократії участі К. Пейтмен запропонувала свого часу просту формулу практичної партисипації, яка і надалі є актуальною: «Вчитися участі треба безпосередньо в процесі участі». Це, безперечно, є умовою для вкорінення в українській політичній практиці моделі взаємодії між громадянами та владою, що притаманна якісній демократії учасницького типу.

Література

1. McKeon, R. The development and the significance of the concept of responsibility / R. McKeon. // *Revue Internationale de Philosophie*. – Bruxelles, 1957. An 11 n. 39. – P. 3–18.
2. Торяник В. М. Політична відповідальність влади перед громадянином / В. М. Торяник. // *Грані*. – 2005. – № 6. – С. 98–102.
3. Агапонов А. К. Проблемы ответственности региональной политической власти в современной России (Политологический анализ, технологии формирования и реализации) / А. К. Агапонов : дис. д-ра полит. наук : 23.00.02 : Ростов н/Д, 2003. – 342 с.
4. Мельниченко В. І. Політична відповідальність влади в демократичній державі: необхідність, сутність, механізм забезпечення / В. І. Мельниченко // *Український соціум*. – 2003. – № 1 (2). – С. 96–104.

5. Введение в философию ответственности : [Монография] / А. И. Ореховский [и др.] ; под общ. ред. А. И. Ореховского. — Новосибирск : СибГУТИ, 2005. — 186 с.
6. Schmitter Philippe C. Ambiguous virtues of accountability / Philippe C. Schmitter. // Journal of Democracy. — 2004. — № 15. — P. 47–59.
7. Bingham Powell G., Jr. The chain of responsiveness / G. Bingham Powell, Jr. // Journal of Democracy. — 2004. — № 15. — P. 91–105.
8. Мусиенко С. Г. Концептуалізація поняття політичної відповідальності [Електронний ресурс] / С. Г. Мусиенко. — Режим доступу : <http://www.pu.by>.
9. Барбер Б. Сильна демократія: політика учасницького типу / Б. Барбер // Демократія : Антологія / Упоряд. О. Проценко. — К. : Смолоскип, 2005. — С. 254–262.

В статье исследуется понятие политической ответственности как общественного феномена, анализируется специфика распределения политической ответственности между властью и гражданами ответственности за функционирование партисипаторой модели демократии.

Ключевые слова: *политическая ответственность, партисипация, власть, взаимодействие, общественность.*

In the article the concept of political responsibility is probed as the public phenomenon, the specific of distributing of political is analysed between power and citizens of responsibility for functioning of partisipatoroy model of democracy.

Key words: *political responsibility, partisipaciya, power, co-operation, public.*

Проценко Олександр Валерійович – аспірант кафедри політології та міжнародних відносин Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Рецензент: проф. Барановський Ф. В.